

SOMUT OLMAYAN
KÜLTÜREL MİRAS
YAŞAYAN..
KARAGÖZ
Uluslararası Sempozyum Bildirileri

INTANGIBLE
CULTURAL HERITAGE
LIVING
KARAGÖZ
International Symposium Papers

Yayına Hazırlayanlar
M. Öcal OĞUZ
Yeliz ÖZAY

Gazi Üniversitesi THBMER Yayını

GAZİ ÜNİVERSİTESİ TÜRK HALKBİLİMİ ARAŞTIRMA VE
UYGULAMA MERKEZİ YAYINLARI: 8

Gazi University Turkish Folklore
Research and Training Center Publication: 8

© Bu kitabın bütün hakları Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve
Uygulama Merkezi'ne aittir. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Kapak Resmi
Cevdet Kudret'in *Karagöz* Kitabından Alınmıştır.

Ankara 2006
ISBN: 975 - 507 - 138 - 5

Sempozyum Düzenleme Kurulu / *Organisational Committee*

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Nebi ÖZDEMİR, Hacettepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali YAKICI, Gazi Üniversitesi
Mevlüt ÖZHAN, UNIMA Milli Merkez Başkanı
Özlem KONUKÇU, K.T.B. Temsilcisi

Sempozyum Danışma Kurulu / *Editorial Committee*

Prof. Dr. Tülin OYGÜR, G. Ü. Rektör Yardımcısı
Prof. Dr. Arsin AYDINURAZ, UNESCO Milli Komisyonu Başkanı
Celil GÜNGÖR, K.T.B. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürü

Baskı, Cilt: Grafiker Ltd. Şti. 284 16 39 Pbx

KARAGÖZ (GÖLGE OYUNU) TASVİRLERİNDEKİ GİYSİ ÖZELLİKLERİ

Features of Clothes on Karagöz (Shadow Play) Descriptions

Fatma KOÇ - Emine KOCA

ABSTRACT

Based on reflection of the light of the objects made of leather behind a white curtain, Shadow Play is a form of art peculiar to Central Asia cultures and has many stories as to its origin. Whatever the legends, stories narrate, the truth is traditional shadow play is a product of Anatolian Culture.

Since Karagoz is regarded as the predecessor of visual arts that emerged in the era of Ottoman, the visual design of Karagoz plays takes us back to the aesthetic creations of ancient ages.

It is known that Karagoz and Hacıvat form different descriptions wearing a variety of clothes. It is observed that with different clothes they wore they formed Goat Hacıvat, Nude Hacıvat, Female Hacıvat, Servant Hacıvat through Hacıvat character and through Karagoz, Female Karagoz, Bride Karagoz, Donkey Karagoz, Nude Karagoz, Watcher Karagoz, Gypsy Karagoz, Drummer Karagoz, Master Karagoz. This variety in the depiction of characters emphasizes the importance of clothes on characters.

As well as setting the characters of Hacıvat and Karagoz in the play, at the end of the play where Karagoz announces the end and declares his apologies, their change of the clothes emphasize the importance of clothes factor.

This study aims to cover features of the clothes in terms of color, shape, and pattern and their different and common points through the historical progress in traditional Turkish theatre and to contribute to the revitalization of intangible cultural heritage.

Key Words: Karagoz Clothes, Shadow Play, Karagoz Descriptions, Clothes features.

Giriş

Giyim kuşam, aksesuarlar gelenek ve görenekler, bir toplumun kültürünün belirlenmesi, onun toplumsal yapısını tanımak için en zengin alanlardan biridir. Tarihsel açıdan bakıldığında, toplumların yaşam biçimleri giyim tarzlarını etkilemiş, giyim her dönemde yer ve dönem belirleyen bir etken olarak karşımıza çıkmıştır. Toplumsal katmanlar, görevler, makamlar, rütbeler giyim tarzlarıyla farklılıklarını karşı tarafa yansıtmışlardır. Bu yansımalar yaşamın her alanında olduğu gibi, kültürel alanlarda da etkin olmuş, özellikle tiyatrodaki kişilerin karakterlerini oluşturmada önemli rol oynamıştır.

Giyimler bireylerin kişilik özelliklerini, duygularını ve yaşam tarzlarını yansıtmaktadır. (Arıkan 97;16). Türk tarihinin zenginliği, Türk insanının giyim anlayışına ve giyinme şekline yansımıştır. Tarihte yaşanmış bazı olaylar giyinme şeklini etkilemiştir. Türk insanının sosyo-kültürel yapısı, giyim zevkinin, giysilerin kullanılış ve çeşitliliğinin oluşmasında en büyük etken olduğu gibi, giyim kuşamın da kültürel gelişimde önemli etken olduğu bilinmektedir. Kültürel alanda geçmiş ile günümüz arasında köprü oluşturan, Geleneksel Türk Tiyatrosu'nun en renkli ve en zengin türü olan, yüzyıllar boyunca konuları, oyun kişileri ve müziği ile geniş bir kitleyi etkileyen karagöz oyununun tiplmelerine karakteristik özelliklerini kazandıran önemli öğelerden biri giysi özellikleridir.

Türk gölge oyununun tek temsilcisi olan Karagöz'ün günümüzde canlılığını koruyamadığı görülmektedir. Çeşitli Karagöz oyunları sahneye, televizyona, baleye uyarlanmış, sergiler açılmış, Karagöz oyunu yarışmaları düzenlenmişse de günümüze değin geleneksel biçimi üzerinde yeterince durulmamıştır.

Karagöz sanatçısı aynı zamanda bir metin yazarı, yani dram sanatçısıdır. Karagöz metinlerinin oluşumunda yerleşik ve bugün kullanımının gitgide bozulduğu çok önemli bir kurgu söz konusudur. Bu kurgu metinlerin tek başlarına okuduklarında ortaya çıkmadığından, geleneğin aktarımında oluşan kesintiler nedeniyle metinlere yönelen oynatıcılar bunları gereksiz gördüklerinden olacak, uygulamalarına almamışlardır. Bu aşamalı, konsantrasyonu yükseltmeye yönelik geçiş parçalarının yokluğu oyunların akışkanlığını zayıflatmış, bir de buna güncelleme sorunu eklenince, üslup ve dil gözetilmeden yapılan sadeleştirmeler bu oyunu daha da çelimsizleştirmiştir. 1970'li yıllarda Türk tiyatrosunun geleneği yeniden keşfetme çabaları içinde ele aldığı miras işte bu zaten çoktan sanatsal düzeyini yitirmiş tekstlerden oluşuyordu. Bu dönemin oyun yazarlarının kimilerinin başarıları metinlerden çok

kendi çocukluk deneyimlerini kaynak olarak almalarıdır (Eker 2006). Bu sa-
deleştirmelerden karagöz oyununun tiplmelerine kişiliğini kazandıran
önemli etkenlerden biri olan giysilerin de etkilendiğini düşünmek doğru ola-
caktır.

Günümüzde Karagöz, eski metinlere yenileri de eklenerek, usta-çırak iliş-
kisiyle yetişen karagöz ustaları tarafından oynatılarak yaşatılmaktadır. Eski
İstanbul'da Karagöz oyunları büyük-küçük herkese, özellikle bazı özel saray
ve konak gösterilerinde sadece büyüklere oynatıldığı, bu yüzden bazı Kara-
göz metinlerinin politik ve müstehcen tarafları bulunduğu; oysa, günümüzde
Karagöz oyunlarının daha çok çocukları hedeflediği görülmektedir (Aykılıç
2006). Bu değişim süreci içinde Karagöz oyunlarının hazırlanışından sunu-
muna kadar tüm aşamalarında olduğu gibi, giysilerinde de değişiklikler oldu-
ğu bilinmektedir. Oyunlardaki tasvirlerle bütünleşmiş giysi ve giysi tamam-
layıcılarının özüne bağlı kalınmakla beraber, yapan kişilerin yaratıcılık ve ha-
yal gücüyle farklılıklar gösterdiği ve bazı özelliklerinin kaybolmaya yüz tuttu-
ğu bir gerçektir.

Bu çalışma ile Özellikle Osmanlı döneminde kullanılmış günlük giysilerin
yansıtıldığı gölge oyunu tasvirlerinin giydikleri, kişilikleriyle özdeşmiş giysi-
lerin ulaşılabilen örneklerinin renk, biçim ve aksesuar özellikleri belirlenerek,
kaybolmaya yüz tutmuş soyut kültür miraslarımızın yaşatılmasına katkıda
bulunulmak amaçlanmıştır.

Karagöz Oyununda Tiplmeler ve Giysilerin Önemi

Çeşitli rivayetler olsa da, Türk Gölge Oyunu Karagöz Anadolu kültürünün
bir ürünüdür. Bunun en açık kanıtı yaklaşık 4000 yıl önce Anadolu toprakla-
rı üzerinde yaşamış olan Hitit'lerin günümüzde gün ışığına çıkarılmış olan
tabletlerinde mevcuttur. Hitit tabletlerinde tanrı ya da insan figürlerinin duruş-
ları, serpuşları, ucu kıvrık ayakkabıları ve kısa paçalı şalvarları Karagöz ve
Hacivat figürleri ile hemen hemen aynıdır (Şenyer 2006).

Ülkemizde ilk olarak Osmanlılar zamanında ortaya çıkmıştır. Metin And'ın
bildirdiğine göre(2004; 40); Osmanlılar Mısır'ın fethinden sonra Mısır'dan
pek çok zanaatkâr ve sanatkârın yanı sıra gölge tiyatrosu ustalarını İstan-
bul'a getirmişlerdir. Uzakdoğu ülkelerinden geçerek Mısır'a, oradan da İstan-
bul'a gelen Gölge Tiyatrosu, burada, Osmanlıların sanat zevkine göre yeni-
den yorumlanarak; tipleri bize ait, özgün, bir gölge tiyatrosu olarak Karagöz
Perde oyunları çıkmıştır.

Karagöz, saray tarafından ilgi görmüş ve desteklenmiştir. Yapılan şenlik-
lerden, şehzadelerin sünnet düğünlerine kadar her yerde Karagöz gösterileri-

ne yer verilmiştir. Karagöz'ün özellikle İstanbul Merkezli Osmanlı kültürüyle bütünleştiğini, Ağalık, Büyük Evlenme, Kayık ve Tâhmis gibi oyunlarda görmek mümkündür. Bu kültürel bütünleşmenin içinde, kişilerin içinde yaşadıkları toplumların özelliklerini en iyi yansıtan öğelerden biri olan giysilerin önemli yer tuttuğu bilinmektedir.

I.Dünya Savaşı'ndan sonra sinema ve modern tiyatro ile rekabet edemeyen gölge tiyatrosunun önemi giderek azalmaya başladı. Bütün bunlara rağmen Gölge Oyunu günümüze dek gelmeyi başarabilmiştir. (Mutlu 1999; 4,5)

Karagöz, tek sanatçının yeteneğine bağlı olarak oynatıldığı için, perdede-ki tasvirlerin hareket ettirilmesi, değişik tiplerin seslendirilmesi, şive ve taklitlerin hepsi bir sanatçı tarafından yapılır. Tasvir yapan tasvirçiler Karagöz oynatanlardan ayrı olmakla birlikte, kimi karagözcülerin kendi tasvirlerini yaptıkları bilinmektedir. Bu demek değildir ki Karagözcülerin yardımcıları yoktur. Perdeyi hazırlayan, görüntüleri oyundaki sıraya göre dizen, tef çalan, şarkı söyleyen yardımcıları vardır. Ancak asıl oyunu eylem ve ses yönünden yürüten "Hayali" veya "Hayalbaz" denilen tek sanatçıdır (And 1983;104)

Karagöz oyunları nasıl ortaya çıkmış olursa olsun değişmez bir olgu var ki, o da oyunlarda rol alan tiplermelerin birden bire oyunların içine girmiş olması değil, zaman içinde Karagöz perdesinde yer almış olduklarıdır. Padişah 2. Abdulhamid döneminde tüm tiyatro oyunlarına olduğu gibi Karagöz oyunlarına da sansür konmasından sonra, oyunlarda (ya da geleneksel Türk tiyatrosunda) eskiden olduğu gibi doğaçlama geleneği yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Çünkü doğaçlama oyunlar yapısı gereği güncel olayların mizahi bir dille seyirciye aktarılması temeline dayanır ki, doğaçlama oynatıldığında siyasal taşlamalar yapılması tabii ki kaçınılmazdır. Ancak bu dönemden önce tüm oyunlar doğaçlama oynatıldığından, günlük hayatta toplum hayatında yer edinmiş olan kişiler ya da etnik gruplar Karagöz perdesine yansıtılmışlardır. Bu açıdan bakıldığında Rum, Arnavut, Rumelili gibi tiplermeler Osmanlı Devletinin genişlemesine paralel olarak toplum hayatının bir parçası olmuşlar ve bu da Karagöz perdesine yansımıştır. Karagöz oyunlarında oyun metinlerini ezberlemek yerine tiplerin genel karakteristik özelliklerini bilmek yeterlidir. Çünkü bu tiplermeler belli olaylar karşısında belli davranış kalıpları sergilerler (Şenyar 2006).Tiplerin karakteristik özelliklerini belirleyen önemli unsurlardan biri de giyim kuşamlarıdır.

Oyunun bitiş bölümünde, Karagöz'ün oyunun bittiğini haber verip, kusurlar için özür diledikten sonra, Karagöz ile Hacivat'ın oyun sırasında kılık değiştirmişlerse eski kılıklarında perdeye dönmeleri, oyundaki giysi faktörünün

önemini vurgulamaktadır. Karagöz oyununun bitiş bölümünde karagöz ve Hacivat kılık değiştirmişlerse, eski kılıklarında perdeye dönerler (And1983;104).

Perdeye yansıtılan iki boyutlu tasvirlerle, seyirciye soyut ve düşsel bir dünya sunan Karagöz, senaryolardaki kişiler ve kişileştirme; yalın ve keskin çizgileriyle yine soyutlanmış tiplerdir. Kişilerin giysi özelliklerini vurgulamak, keskin ve yalın çizgilerin belirlenmesinde önemli rol oynar. Karagöz'ün saf-lığı, gerçekçiliği, cahilliği, fırsatçılığı, Hacivat'ın bilgiçliği, düzensizliği, Yahudi'nin kurnazlığı, yaygaracılığı, Tiryaki'nin miskinliği, Çelebi'nin mirasyedici-liği, züppeliği, Külhan Bey'in zorbalığı, Kastamonulu Türk'ün algılama güç-lüğü, Zenneler'in dolapçılığı, aşüfteliği, Acem'in palavracılığı, Laz'ın tez can-lılığı ve aceleciliği gibi tip özellikleriyle perdede yer alan kişiler, aynı zaman-da toplumun çeşitli katmanlarını simgeler. Bu tiplerin tavırları toplumsal ges-tuslarıdır. Bu gestuslar, o kişilerin içinde bulunduğu ekonomik-toplumsal-kültürel-etnik koşullarının oluşturduğu en belirgin özellikleridir. Dolayısıyla karikatürize edilmiş figür boyutundaki bu tipler, her zaman aynı biçimde ve kendilerinden beklenildiği gibi davranırlar. Çünkü Karagöz'de amaç; karak-terlerin başından geçen olaylar üzerinde değil, tipler ve onların ilişkileri ara-cılığıyla, görünürde bir mahallenin gerçeğini sergilerken, soyutlama yoluyla aslında bir toplumun gerçeğini sergilemektir. (Tekerek 2005; 117)

Karagöz ve orta oyununda kişileştirme başlıca karşıtlık ve yinelemelerle olur. Her kişi belli davranışları sürekli yinelediği gibi, birbirleriyle de sürekli karşıtlıklar yaratırlar. Bütün tiyatro kişilerinde olduğu gibi, Karagöz oyunun-da da bir kişinin tanımlanması ve belirtilmesi; kişilerin dış görünüşleri, ko-nuşmaları, belirli olaylar karşısındaki davranışları ve başkalarının onlar için düşündüklerinden oluşur.

Kişilerin dış görünüşleri, fizik özellikleri önemlidir. Bunun başında giyim kuşam gelir. Oyunlarda belli kişiler hep belirli biçimlerde giyinirler. Bu kılık, giyim kuşam, kişinin geldiği yerin, toplumsal sınıfının, yetiştiği yerin yöresel özelliklerini taşır. Ayrıca o kişinin alışkanlıklarını, uğraşını, özelliklerini de be-lirtir. Sarhoşun elinde içki şişesi, Tuzsuz'un elinde bıçak, Tiryaki'nin elinde af-yon çubuğu, kabadayı'nın elinde tabanca, Kastamonulu'nun elinde balta, Laz'ın elinde kemeçe bulunur. Kişileri tanıttıcı belirtkeler arasında her kişinin kendine özgü müzik, türkü ve dansları olduğu için, kişiler perdeye çıkarken giysilerinden, çalınan ezgiden, yaptıkları danstan veya okudukları şiirden ta-nınırlar (And 2004; 62).

İstanbul ağız ile kusursuz bir Türkçe konuşan Çelebi'nin zengin bir bey, mirasyedi, bazı oyunlarda ise zevk düşkününü bir çapkın gibi değişik tasvirlerinde, giysilerinin rolünün yanında elindeki şemsiyesi ya da bastonu da tasvirlerinin vazgeçilmez aksesuarları olmuştur.

Metin And'a göre(2004; 64) kişileştirme özelliklerine göre sınıflandırıldığında bazı kişiler diğer bir grupta da yer alabildiği için kesin olmamakla birlikte karagöz tiplmeleri aşağıdaki gibi sınıflanabilir.

Eksen kişiler: Karagöz- Kavuklu, Hacivat-Pişekâr.

Kadınlar: Bütün zenneler Çerkez Halayık, Çingene, Karagöz'ün Karısı, Susamcı.

İstanbul ağız konuşanlar: Çelebi, Tiryaki, Beberuhi.

Anadolulu kişiler: Baba Himmet, Bolulu, Harputlu, Laz, Kayserili, Rumelili, Kürt.

Anadolu dışından gelenler: Acem, Arnavut, Arap, Akarap, Muhacir.

Zimmi-Müslüman olmayan tipler: Rum, Frenk, Ermeni, Yahudi.

Kusurlu ve ruhsal hastalar: Kekeme, Kambur, Hımmım, Kötürüm, Deli, Esrarkeş, Sağır, Aptal ya da Denyo.

Kabadayılar ve sarhoşlar: Efe, Zeybek, Matiz, Tuzsuz, Sarhoş, Külhanbeyi.

Eğlendirici kişiler: Köçek, Çengi, Kantocu, Hokkabaz, Cambaz, Curcunabaz, Hayalci, Çalgıcı.

Olağanüstü kişiler, yaratıklar: Büyücü, Cazular, Cinler.

Geçici, ikincil kişiler ve çocuklar: Geveze, Muslu, Natır, Rasgele, Sekban, Tatar

Bu sınıflamadaki tiplmeler, klasik Karagöz oyunlarında kullanılagelen tiplmelerdir. Bunların dışında her Hayali'nin kendine göre yaptığı tiplmeler olabilir. Özellikle de güncel hale getirilip doğaçlama oynatılan oyunlarda toplumun ilgisini çeken kişiler ya da varlıklar Karagöz perdesinde yer alabilirler. Bu açıdan Karagöz oyunlarında rol alan tiplmeleri buradakilerle sınırlamak doğru değildir.

Şenyer, Karagöz'ün bugüne de pekâlâ uyarlanabileceğini, hatta yurtdışında da farklı etnik kökenlere sahip karakterlerin oyundaki yerlerini alabileceğini söylüyor."Bu bir pop şarkıcısı, futbolcu, politikacı olabilir. Shakespeare'e bir sözcük dahi ekleyemezsiniz, Karagöz'e ise diyaloglar, tipler katılabilir. Karagöz son derece açık bir tarz, Batı tiyatrosundan üstünlüğü de burada"(Akdemir 2003).

Materyal ve Yöntem

Araştırmanın materyalini ulaşılabilen Karagöz oyununun başlıca tiplerinden: Eksen kişiler olan Karagöz, Hacivat ve Zenne, Çelebi, Bebe Ruhi, Tuzsuz Deli Bekir, Tiryaki, Himmet Ağa, Arap, Frenk, Arnavut, Zeybek fotoğrafından oluşan, 67 Karagöz tiplemesi oluşturmaktadır.

Gölge ve Karagöz oyunları hakkında bilgi toplamak amacıyla literatür taraması yapılmış, Karagöz oyununu günümüzde de devam ettiren az sayıda Karagöz tasvir yapımcılarından ÜNİMA Üyesi Hayali Hasan Hüseyin Karabağ (İstanbul Kâtibim Karagöz evi) ve Hayali Mustafa Mutlu (Ankara Devlet Tiyatrosu) ile görüşme yapılmıştır.

Hayalilerin tasvirlerini yaparken uyguladıkları giysi özelliklerini belirlemek amacıyla, görüşmeler yapılmadan önce görüşme formu hazırlanmıştır. Alınan yanıtlar doğrultusunda, bilgiler derlenerek sunulmuştur.

Karagöz tiplmelerinin fotoğrafları, hazırlanan giysi inceleme formları doğrultusunda incelenmiştir. İncelenen Karagöz tiplmelerinin fotoğraflarından elde edilen veriler doğrultusunda tasvirlerin giysilerinin form, renk, giysi tamamlayıcıları ve aksesuar özellikleri tablolar halinde sunulmuştur.

Bulgular ve Yorum

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre (Baltacıoğlu 1969; 215); "Bence Karagöz'ün özgünlüğünü tekniğinde değil, estetiğinde aramalıdır. Bu teknik, uluslararası olmakla birlikte, bu estetik büsbütün Türk'tür, ulusaldır. Bu estetiği meydana çıkarmaya başlamadan önce şu noktaya dikkat edelim. Her yeni teknik kendisiyle birlikte yeni bir estetiğin olurluklarını da getirir. Eğer yeni tekniği olan ulusta deha varsa özgün bir estetik yaratır. Karagöz için de böyle. Karagöz birinci derecede bir perde oyunudur. Karagöz'ün estetik kaderi bu beyaz perdenin teknik varlığına sıkı sıkıya bağlıdır. Türk Karagözcülerinin ince duygusu bu perdeden bazı estetik öğeler çıkartmıştır".

Karagöz suretlerinin düz perde üzerinde şeffaf görünmesi için profil olarak hazırlanması, mum ışığının titrek, sırlı özelliğinden dolayı, renklerin saydam olarak görüldüğünde güzel görünmesine dikkat edilmesi, suretlerle karışık olan şeyleri ışıklarla açıklatarak, suretlere bir donanma neşesi veren suretler üzerindeki delikler birer estetik değerdir. Tasvirler üzerindeki deliklerin aksesuar görünümü vermesi bunun güzel bir örneğidir. Bu estetik değerlerin hepsi teknik zorunluluktan doğma değildir. Bunlar arasında Türk ulusuna özgü olan anlayıştan doğanlar da vardır. Karagöz perdesinin bir düş dünyası gibi sonsuz olurluk alanı olduğu düşünüldüğünde; giysilerin renkleri, biçimleri giyinme şekilleri, aksesuarları bu estetik değerler içinde yer almaktadır.

Hayali Hasan Hüseyin Karabağ' la yapılan görüşmede; Karagöz tasvirlerini çizen kişilerin kendi hayal güçlerini kullandıklarını, ancak ilk dönemlerde yapılmış Karagöz tasvirlerinde devrin resim öğelerini görüldüğünü, çini motifi olan gemiler, kuşlar, melekler, masalsı varlıkların, Karagöz oyunlarında "Göstermelik" adıyla kullanıldığını, ünlü İtalyan ressam Bellini'nin çizdiği "Gül koklayan Fatih" tablosunun, bir Karagöz tasviri olan Tiryaki tipine dönüştüğünü belirtmiştir.

Tiplerin giysilerinin hatları ve kıvrımları, kumaşların doku ve farklı görünüşleri, nevrehan denilen bıçakla incelikle yapılır. Giysilerde tasvir yapımıcısının beğenisine ve estetiğine bağlı olarak Türk süsleme sanatında görülen lale, çiçek, hatayi, rumi vb. geleneksel motifler kullanılır. Günümüzde pek çok tasvir yapımıcısı kalıp üzerine çalışarak ürün ortaya koymaktadır. Çeşitli sanat dallarında eğitim almış olan kişilerin tasvirlerinde farklı disiplinlerin izleri görülür.

Hayali Mustafa Mutlu'dan edinilen bilgilere göre; Tasarımcı tiplmelerin modellerini belirlerken orijinal modelleri esas alır. Önceden kullanılmış giysi modelleri şimdi de esas alınmaktadır. Çoğunlukla Karagöz oyunundaki tiplmelerin yapımında belli kalıplar kullanılmaktadır. Tasvirler yapılırken orijinal giysi modelleri korunmaya çalışılır. Çünkü bunlar eskiden kullanılmış giysi modelleri olmakla kalmamış, artık tarihi giysiler olarak günümüze kadar gelmiştir. Oyunlarda şimdi kullanılmakta olan giysi modelleri, değişiklikler olsa da, eskiden tiplmelerde kullanılan giysi modelleri ile aynıdır. Karagöz tasvirlerini yapan kişi, tasvirlerin orijinalliğinin korunmasına dikkat eder, fakat sanatçı kişisel hayal gücünü de kullanır.

Tiplmelerin giysi üzerindeki desenleri tahsiline göre değişmektedir. Desenler belirlenirken oyunun türü göz önünde bulundurulur. Karagöz oyununda aynı tiplmelerin farklı desenli tasviri olduğu görülür, bunun sebebi desenler oyundaki mevkiine göre değişmesi veya aynı zamanda tasvir yapan kişi hayal gücünü kullanarak farklı desenler oluşturabilmesinden kaynaklanmaktadır.

Yapılan araştırmada 20 Karagöz, 12 Hacivat, 6 Çelebi, 6 Zenne, 3 Çengi, 21 değişik karakter fotoğrafına ulaşılmıştır. İncelenen fotoğraflardaki giysilerin renk, biçim, giysi tamamlayıcıları ve giysi aksesuar özellikleri incelenerek tablolar halinde sunulmuştur. Hayalilerle yapılan görüşmelerden elde edilen diğer bilgiler, tabloların yorumlarıyla birlikte aktarılmıştır. Eksen karakterler olan Karagöz ve Hacivat giysi özellikleri ayrı tablolarda sunulmuştur.

Tablo 1 Karagöz tasvirlerinin giysilerinde kullanılan renkler

Tipler	Kullanılan Renkler										
	Kırmızı	Koyu Yeşil	Açık Yeşil	Sarı	Mavi	Turuncu	Kahverengi	Siyah	Mor	Pembe	Beyaz
Resim 1 Karagöz	x		x	x				x			x
Resim 2 Karagöz	x		x	x	x	x		x	x		x
Resim 3 Karagöz	x		x	x				x			
Resim 4 Karagöz	x		x	x		x			x	x	
Resim 5 Karagöz				x			x	x			x
Resim 6 Karagöz		x		x			x	x			x
Resim 7 Karagöz				x		x		x			
Resim 8 Gelin Karagöz				x		x		x			x
Resim 9 Davulcu Karagöz	x					x		x			x
Resim 10 Davulcu Karagöz				x	x	x		x	x	x	x
Resim 11 Defli Karagöz	x			x				x			x
Resim 12 Satıcı Karagöz	x		x	x		x		x			x
Resim 13 Pehlivan Karagöz							x				x
Resim 14 Pehlivan Karagöz	x			x		x		x			x
Resim 15 Sepet Karagöz	x			x				x			x
Resim 16 Süpürgeli Karagöz	x							x			x
Resim 17 Bozacı Karagöz	x	x		x		x		x			x
Resim 18 Oyuncu Karagöz			x	x		x		x			x
Resim 19 Katip Karagöz	x		x	x				x			x
Resim 20 Tulumlu Karagöz	x			x				x			x
Toplam	13	2	7	17	2	10	3	18	3	2	17

Osmanlı'da giysi kumaşının olduğu kadar, renklerinin de bir anlamı olduğu ve giyen kişinin toplumdaki düzeyini yansıttığı bilinmektedir. Sarayda giyilen kumaş, biçim ve renkte giysileri halkın giymesinin yasaklandığı gibi, her dini azınlığın giysisi ve renginin de kanunlarla belirlendiği çeşitli belgelerden günümüze ulaşmıştır (Koç1999; 532).

Tablo 1 de görüldüğü gibi; Karagöz tiplerinde kullanılan giysilerde en yoğun kullanılan renkler, siyah, sarı, kırmızı, turuncu ve beyazdır. Görüşme yapılan haylilerin de belirttiği gibi, çoğunlukla sıcak renklerin kullanılması, karagözün samimi ve sıcak kişiliğinin yansıması olarak yorumlanabilir. Beyaz renk genellikle siyahla birlikte, giysilerin kenar süslemesi olarak ve tasvir kalıplarında bir çizgi oluşturmak, kenar hatlarını belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Karagöz tasvirlerinin çoğunda Karagözün sakallarının, kollarının çevresinin beyaz kesik hatlarla belirlenmesi, pantolon ve şalvar kıvrımlarını belirtmek için siyah beyaz renkli kesik çizginin kullanılması bu görüşü desteklemektedir. En az kullanılan renkler ise; koyu yeşil, pembe, mavi ve mor dur. Karagöz oyununun estetik öğelerinin olduğu ve titrek mum ışığında güzel görünen renk tonlarının seçildiği düşünüldüğünde, sarı, kırmızı, turuncu

gibi sıcak renklerin çok kullanılması Karagöz oyununun estetik yanını yansıtmaktadır.

Oyunun baş kişisi olan Karagöz ve sıkça onun karşısında yer alan Hacıvat, renk konusunda odak noktasındadırlar. Tiplerin özelliklerine göre sıcak ve soğuk renkler kullanılmıştır. Tüm kabalığına, görgüsüzlüğüne, patavatsızlığına rağmen sempatik olan yuvarlak hatlı Karagöz, ağırlıkla sıcak renk olan kırmızı ile boyanır. Sarı, yeşil ve dönem dönem de mavi renkler Karagöz tasvirlerinde görülür. Eski tasvirlerde ise sarı renkli Karagöz'lere de rastlanmıştır. Bunun nedeni kullanılan bitkisel boyaaların zamanla uçup renginin sarıya dönüşmesidir (Karabağ 2006).

Tablo 2 Karagöz tasvirlerinin giysilerinin form özellikleri

Tipler	Giysi Formları						
	Cepken	Ceket	Kaftan	Şalvar	Pantolon	Etek	Gömlek (bluz)
Resim 1 Karagöz		x		x			
Resim 2 Karagöz		x		x			
Resim 3 Karagöz		x		x			
Resim 4 Karagöz		x		x			
Resim 5 Karagöz		x		x			
Resim 6 Karagöz		x		x			
Resim 7 Karagöz		x		x			
Resim 8 Gelin Karagöz		x				x	
Resim 9 Davulcu Karagöz			x	x			
Resim 10 Davulcu Karagöz	x			x			x
Resim 11 Defli Karagöz	x				x		x
Resim 12 Satıcı Karagöz	x				x		x
Resim 13 Pehlivan Karagöz				x			
Resim 14 Pehlivan Karagöz				x			
Resim 15 Sepet Karagöz					x		
Resim 16 Süpürgeli Karagöz	x					x	x
Resim 17 Bozacı Karagöz		x		x			
Resim 18 Oyuncu Karagöz			x	x			
Resim 19 Katip Karagöz		x			x		x
Resim 20 Tulumlu Karagöz	x			x			x
Toplam	5	10	2	14	4	2	6

Tablo 2 incelendiğinde; Genel Karagöz tasvirlerinde bele oturan önü kruvaze kapamalı, belden sonra ön ortasından açık, etek görüntüsü veren uzun ceket ve kısa şalvar kullanıldığı, kişiselleştirilmiş tiplelerde ise, şalvarın üzerine genellikle cepken ve gömlek kullanıldığı görülmektedir. Karagöz tasvirlerinde kullanılan şalvarların bol olmayan ve diz altında biten boyu dikkat çekicidir. Katip Karagözün daha resmi olan pantolon ve uzun ceket giymesi, kişileştirmede giysi formunun önemli olduğunu ve giysilerin kişilerin statülerini belirtilici unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Hayali Mustafa Mutlu'dan edinilen bilgilere göre; Karagöz oyunundaki tiplere geçmiş yüzyılların giyiniş tarzı yansımıştır. O giysi modelleri hala tiplelerde kullanılmaktadır. Tiplerlerin giysi modelleri ile tarihte kullanılan giysilerin bağlantısı vardır. Zaten o dönemin giysileri tiplere yansımış olduğundan, tiplerin çoğu giysileri eskiden kullanılan günlük giysilerdir. Örneğin en çok kullanılan giysi olarak "şalvar"ı görülmektedir. Osmanlı giyim kuşamında şalvarın yaygın olarak kullanıldığı göz önüne alındığında, Karagöz oyunu tiplerinde de şalvarın sık kullanılması dönemin giyim özelliklerini yansıtan özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3 Karagöz tasvirlerinin giysilerinde kullanılan giysi tamamlayıcıları

Giyisi Tamamlayıcıları	Şapka	Fes	Bel Kuşağı	Bozuk Para Cüzdanı	Papyon	Peçe	Ayakkabı	Çarık
Resim 1 Karagöz	x		x	x			x	
Resim 2 Karagöz	x		x	x			x	
Resim 3 Karagöz	x		x	x			x	
Resim 4 Karagöz	x		x	x			x	
Resim 5 Karagöz	x		x	x			x	
Resim 6 Karagöz	x		x	x			x	
Resim 7 Karagöz	x		x	x			x	
Resim 8 Gelin Karagöz		x				x		x
Resim 9 Davulcu Karagöz		x	x				x	
Resim 10 Davulcu Karagöz		x	x					x
Resim 11 Defli Karagöz		x	x				x	
Resim 12 Satıcı Karagöz	x		x				x	
Resim 13 Pehlivan Karagöz			x					
Resim 14 Pehlivan Karagöz			x					
Resim 15 Sepet Karagöz	x		x				x	
Resim 16 Süpürgeli Karagöz		x	x				x	
Resim 17 Bozacı Karagöz		x	x				x	
Resim 18 Oyuncu Karagöz		x	x				x	x
Resim 19 Katip Karagöz		x			x		x	
Resim 20 Tulumlu Karagöz		x	x					x
Toplam	9	9	18	7	1	1	15	4

Tablo 3 e göre; Genel Karagöz tasvirlerinin giysilerinin tamamlayıcıları olarak şapka ve üzerine bağlanan bel kuşağı ile etek görüntüsü veren uzun ceket kullanılmıştır. Bütün tiplerde şapka kullanılmıştır. Tasvirin oyundaki rolüne ve kişisel özelliğine göre, şapkanın yerini değişik formlarda fesler ve kavuklar almıştır. Davulcu, süpürgeli ve tulumlu karagöz tiplerinde ucu püskülle toplanmış külah kullanması, Katip Karagözün daha resmi kalpak tarzında, püsküllü fes kullanması, Oyuncu Karagözün fiyonklu şapka kullanması, kişileştirildikleri tiplere göre, giysilerin yanında giysi tamamlayıcılarının da değişiklik gösterdiğini göstermektedir. Karagözün kâtip, oyuncu, gelin gibi tiplerinde ayakkabı, diğer tiplerinde çarık kullanması, tiplerin giyimlerinde giysiler kadar giysi tamamlayıcılarının önemli yeri olduğunu göstermektedir.

Osmanlı sarayında ne kadar küçük olursa olsunlar şehzadelerin başına püsküllü kavuk, sırtına seraser kumaştan entari veya kaftan, altına şalvar, ayağına sarı yemeni giydirilerek ona şehzade kimliği kazandırılmaya çalışılmıştır (Koç 1999; 530). Giyim kuşamın kişilerin konumlarını ve statülerini belirtmede ne denli önem taşıdığını göstermektedir. Yaşamı perdeye yansıtan Karagöz oyunu tiplerinde de giysilerin ve giysi tamamlayıcılarının önemli rolü olduğu görülmektedir.

Tablo 4 Hacivat tasvirlerinin giysilerinde kullanılan renkler

Tipler	Kullanılan Renkler										
	Kırmızı	Koyu Yeşil	Açık Yeşil	Sarı	Mavi	Turuncu	Kahverengi	Siyah	Mor	Pembe	Beyaz
Resim 21 Hacivat	x	x		x		x		x			x
Resim 22 Hacivat	x		x	x						x	
Resim 23 Hacivat	x		x	x				x			
Resim 24 Hacivat	x		x			x		x			
Resim 25 Hacivat	x			x		x		x			
Resim 26 Hacivat	x	x		x	x			x			x
Resim 27 Hacivat	x			x	x	x		x			x
Resim 28 Tamburlu Hacivat	x			x		x					x
Resim 29 Hacivat	x		x	x				x			x
Resim 30 Hacivat				x			x	x			x
Resim 31 Hacivat	x	x		x				x	x		
Resim 32 Kahya Hacivat	x			x				x			x
Toplam	11	3	4	11	2	5	1	10	1	1	7

Tablo 4 incelendiğinde; Hacivat tasvirlerinde en çok kullanılan renkler kırmızı, sarı, siyah, yeşil ve beyazdır. Beyaz rengin giysinin herhangi bir bölümünde değil, Karagöz tasvirlerinde olduğu gibi, Hacivat tasvirlerinde de giy-

siyi süsleme ve bazı hatları belirleme amacıyla kullanıldığı görülmüştür. Az kullanılan diğer renklere oranla turuncu daha fazla kullanılmıştır.

Hacivat tüm okumuşluğuna, görgüsüne rağmen antipatik bir yapı gösterir. Hatları sivri ve iticidir. Rengi ise soğuk renk olan yeşil ağırlıklıdır. Sarı ve özellikle kırmızı, Hacivat tasvirinde yeşile göre daha az yer tutar. İki tipin farklılıklarını, zıtlıklarını vurgulamak komedinin var olması açısından temel şartlardandır. Karagöz oyununda da bu abartı ve zıtlıklar kullanılarak komedi unsuru meydana getirilir. Gösterge açısından da zıt renklerin kullanımını buna hizmet etmektedir(Karabağ 2006).

Tablo 5 Hacivat tasvirlerinin giysilerinin form özellikleri

Formlar Tipler	Cepken	Ceket	Şalvar	Pantolon	Gömlek (Bluz)
Resim 21 Hacivat		x	x		
Resim 22 Hacivat		x	x		
Resim 23 Hacivat		x	x		
Resim 24 Hacivat		x	x		
Resim 25 Hacivat		x	x		
Resim 26 Hacivat		x	x		
Resim 27 Hacivat		x	x		
Resim 28 Tamburlu Hacivat	x		x		x
Resim 29 Hacivat		x	x		
Resim 30 Hacivat		x	x		
Resim 31 Hacivat		x	x		
Resim 32 Kahya Hacivat		x		x	x
Toplam	1	11	11	1	2

Tablo 5 teki verilere göre; incelenen 12 adet Hacivat tasvirinin tamamına yakını cepken ve şalvar giymektedir. Hacivat'ın ceketinin form özelliği Karagöz'ün ceketine benzemekle birlikte, önünde açıklığı yoktur ve ceketin ön ortasında etek uçları kavislidir. Kahya Hacivat'ın giysilerinin diğer Hacivat tiplerinden farklı olması, döneminin özelliğini yansıttığı gibi, kişileştirme özelliklerine göre giysilerin, tiplerin sosyal statüsünü belirledikleri görülmektedir.

Tablo 6 Hacivat tasvirlerinin giysilerinde kullanılan giysi tamamlayıcıları

Tipler	Giysi Tamamlayıcıları						
	Şapka	Fes	Bel Kuşağı	Bozuk Para Cüzdanı	Papyon	Kuşak Halkası	
Resim 21 Hacivat	x		x			x	
Resim 22 Hacivat	x		x	x			
Resim 23 Hacivat	x		x			x	
Resim 24 Hacivat	x		x				
Resim 25 Hacivat	x		x	x			
Resim 26 Hacivat	x		x	x			
Resim 27 Hacivat	x		x	x			
Resim 28 Tamburlu Hacivat	x		x				
Resim 29 Hacivat	x		x			x	
Resim 30 Hacivat	x		x			x	
Resim 31 Hacivat	x		x	x			
Resim 32 Kahya Hacivat		x			x		
Toplam	11	1	11	5	1	4	

Hacivat tasvirlerinin genelinde şapka ve bel kuşağı kullanıldığı, bazılarında bel kuşağına para kesesi, bazılarında da kuşağın ucuna halka takıldığı, tablo 6 da görülmektedir. Katip Karagöz tipinde olduğu gibi, Kahya Hacivat tiplmesinde de göze çarpan, giysilerin kişilerin konumlarını sergileyen önemli özellik olduğudur.

Tablo 7 Karagöz oyunu tiplmelerinin tasvirlerinin giysilerinde kullanılan renkler

Tipler	Kullanılan Renkler										
	Kırmızı	Koyu Yeşil	Açık Yeşil	Sarı	Mavi	Turuncu	Kahverengi	Siyah	Mor	Pembe	Beyaz
Resim 33 Çelebi							x	x			x
Resim 34 Çelebi				x			x	x			
Resim 35 Çelebi							x	x			
Resim 36 Çelebi	x	x					x				x
Resim 37 Çelebi		x	x	x		x	x				
Toplam	1	2	1	2		1	5	3			2
Resim 38 Zenne	x	x		x		x		x			
Resim 39 Zenne				x			x	x			
Resim 40 Zenne	x	x	x	x	x	x				x	
Resim 41 Zenne		x		x		x		x		x	

Tipler	Kullanılan Renkler										
	Kırmızı	Koyu Yeşil	Açık Yeşil	Sarı	Mavi	Turuncu	Kahverengi	Siyah	Mor	Pembe	Bej
Resim 42 Zenne	x		x			x		x			x
Resim 43 Zenne				x				x			x
Toplam	3	3	2	5	1	4	1	5		2	2
Resim 44 Çengi	x			x		x		x			x
Resim 45 Çengi				x			x	x			x
Resim 46 Çengi				x			x	x			x
Toplam	1			3		1	2	3			3
Resim 47 Bebe Ruhi	x		x		x	x		x			x
Resim 48 Bebe Ruhi				x		x		x			
Resim 49 Bebe Ruhi	x			x	x	x		x			
Toplam	2		1	2	2	3		3			1
Resim 50 Zeybek	x	x	x	x		x			x	x	
Resim 51 Zeybek				x		x	x	x			
Toplam	1	1	1	2		2	1	1	1	1	
Resim 52 Tuzsuz Deli Bekir	x	x		x	x		x		x	x	x
Resim 53 Tuzsuz Deli Bekir	x	x		x	x					x	
Resim 54 Tuzsuz Deli Bekir	x			x				x			
Toplam	3	2		3	2		1	1	1	2	1
Resim 55 Laz		x		x		x		x			
Resim 56 Laz	x						x				x
Toplam	1	1		1		1	1	1			1
Resim 57 Tiryaki	x	x		x		x		x			
Resim 58 Tiryaki	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x
Resim 59 Tiryaki	x	x		x					x	x	x
Resim 60 Tiryaki	x	x		x				x			
Toplam	4	4	1	4	1	2	1	3	2	1	2
Resim 61 Frenk				x		x	x	x			x
Resim 62 Frenk		x		x			x	x	x		x
Toplam		1		2		1	2	2	1		2
Resim 63 Arnavut	x	x	x	x		x		x			x
Resim 64 Arap				x	x			x			x
Resim 65 Cambaz				x			x	x			x
Resim 66 Bolulu Aşçı	x			x			x	x			x
Resim 67 Himmet Ağa	x			x				x			
Genel Toplam	19	15	7	30	7	15	15	27	5	6	18

Tablo 7 incelendiğinde; İstanbul ağzı ile kusursuz bir Türkçe konuşan Çelebi tiplerinde kahverengi, siyah, sarı ve yeşil renkler kullanıldığı, Zenne giysilerinde ise, yeşil, turuncu ve sarı rengin hâkim olduğu, kırmızının daha az kullanıldığı görülmektedir. Siyah renk genellikle giysilerin süslemelerinde yoğun olarak kullanılmıştır.

Çengilerin eğlendiren tipler olmasına karşın, ulaşılan iki fotoğraftaki göğüsleri ortada bırakan çengi giysilerinde siyah ağırlıklı soğuk renkler kullanılması dikkat çekicidir. Beyaz rengin genellikle süsleme ve desen özelliği olarak kullanıldığı görülmektedir.

Altı kulaç lakabıyla anılan, cüce, ağız kabalık, yaygaracı, boyu ile uygun düşmeyecek tafra satıcı bir çeşit mahalle aptalı olan Bebe Ruhi (Kudret 2004; 23) ve zeybek giysilerinde sarı, açık yeşil, turuncu gibi daha parlak ve sıcak renkler kullanılırken, adaleti kendi bilek gücü ile sağlayan, suçlulara moral dersi vermeyip çoğunlukla başıslayan (Kudret 2004; 23) Tuzsuz'un giysilerinde koyu mavi ve kirli sarı gibi soğuk renklerin kullanılması, renklerin psikolojik etkisini ve tiplerin kişilik özelliklerini yansıttığını düşündürmektedir.

Çok hızlı konuşan, yerinde duramayan, durduğunda da heykeli andıran Laz'ın, yeşil ve kahverengi gibi soğuk renklerden oluşan giysiler giydiği, afyon yutup pineklemele ömür geçiren, konuşmaların en can alıcı noktasında başı önüne düşüp uyuklamaya başlayan "Tiryaki"nin (Kudret 2004; 22) giysilerinde ise; yeşil, kırmızı ve morun parlak tonlarının yoğunlukta olduğu, tüm giysilerin bazı bölümlerinde veya tamamlayıcılarında sarı rengin kullanıldığı görülmektedir.

Avrupalılık taslayan doğulu Frenk'in, kahverengi tonları ve siyahın hakim olduğu giysilerinde, yeşil, turuncu ve siyahın da kullanıldığı, oyunlarda çigerçilik, bahçivanlık, bostancılık, bozacılık gibi işlerle uğraşan, kavgacı ve silahşörlüğü ile tanınan Arnavut'un giysilerinde ise yeşil, sarı, pembenin parlak tonları kullanıldığı görülmüştür. Kına tüccarı Arap'ın giysilerinde sarı, lacivert mavi ve siyah kullanıldığı, Cambaz, Bolulu ve Himmət Ağanın giysilerinde ise kahverengi tonları ağırlıklı olmakla birlikte kırmızı ve sarının az miktarda da olsa kullanıldığı görülmektedir.

Mutlu'dan edinilen bilgilere göre; Tiplerlerin renklerinde kırmızı ve yeşil hakimdir. Aynı zamanda tasvir yapan kişi bunun çok daha koyu ya da çok açık kullanabilmektedir. Renklerin belli bir anlam taşıması çok eskilere dayanmaktadır. Yeşil rengi Osmanlı Toplumunda âlim sınıfın kullandığı bir renkti. Karagöz oyununda en çok Hacivat ve Karagöz tiplerinde bu renk görülür. Orta düzey insanlar daha çok kırmızı renk giydiği bilinmektedir. Eskiden kullanılan bu renkler tiplerin giysi renklerine yansıdığı için tasarım yapılırken bu renklerin kullanılmasına dikkat edilmektedir. Tiplerler arasında renk kullanımı değişir, çünkü her tiplerin kendine has bir rengi vardır. Oyun çeşidine göre tiplerin giysisi değişebilir, o yüzden rengi de farklı olabilmektedir.

Tablo 8 Karagöz oyunu tasvirlerinin giysilerinin form özellikleri

Tipler	Giysi Formları												
	Ferace	Çekir	Eniari	Çepken	Şalvar	Pantolon	Elbise	Bek	Yelek	Gümlek Bluz	Kafan	Frenk	
Resim 33 Çelebi		x				x							
Resim 34 Çelebi		x				x							
Resim 35 Çelebi		x				x							
Resim 36 Çelebi		x				x							
Resim 37 Çelebi		x				x							
Toplam		5				5							
Resim 38 Zenne	x												
Resim 39 Zenne	x												
Resim 40 Zenne			x		x							x	
Resim 41 Zenne			x										
Resim 42 Zenne							x						
Resim 43 Zenne							x						
Toplam	3						4						
Resim 44 Çengi			x		x								
Resim 45 Çengi				x	x					x			
Resim 46 Çengi							x						
Toplam			1	1	2		1			1			
Resim 47 Bebe Ruhi				x	x					x			
Resim 48 Bebe Ruhi					x					x			
Resim 49 Bebe Ruhi				x	x					x			
Toplam				2	3					3			
Resim 50 Zeybek					x				x	x			
Resim 51 Zeybek				x	x					x			
Toplam				1	2				1	2			
Resim 52 Tuzsuz Deli Bekir				x	x					x			
Resim 53 Tuzsuz Deli Bekir				x	x					x			
Resim 54 Tuzsuz Deli Bekir		x			x			x		x			
Toplam		1		2	3			1		3			
Resim 55 Laz				x		x				x			
Resim 56 Laz				x		x				x			
Toplam				2		2						2	
Resim 57 Tiryaki			x									x	
Resim 58 Tiryaki				x	x					x			
Resim 59 Tiryaki					x					x			
Resim 60 Tiryaki				x	x					x			
Toplam			1	2	3					3		1	
Resim 61 Frenk						x			x	x		x	
Resim 62 Frenk						x			x	x		x	
Toplam						2			2	2		2	
Resim 63 Amavut								x	x	x			
Resim 64 Arap				x				x		x			
Resim 65 Cambaz						x		x		x			
Resim 66 Bolulu Aşçı			x										
Resim 67 Himmet Ağa				x		x				x			
Genel Toplam	3	6	3	12	13	11	5	4	4	20	1		

Osmanlı'da giyim kuşam uzun bir süre cemaatler arası farklılıkların ve sosyal statünün belirlenmesi amacıyla da kullanıldığı için, Tanzimat cemaat farklılıklarının, kişilerin dış görünüşünde ayrıcalığı belirtebilecek işaretlerin kaldırıldığı geçişin ilk adımlarının atıldığı bir dönem olmuştur. Tanzimat fermanının etkileri, öncelikle asker giysilerinde yapılan reformlar, daha sonra sivil kesimdeki erkek giysilerine yansımıştır.

Tablo 8 de; Oyunlarda zengin bir bey, bir mirasyedi veya zevk düşkünü bir çapkın, nazik bir tip olan Çelebi'nin karakterine uygun olarak pantolon ve ceket giydiği görülmektedir. Tasvirlerde klasik kısa ceketlerin yanı sıra uzun ceketler de kullanılmıştır.

Mutlu'ya göre; Giysiler tasvirlerin yapıldığı döneme göre farklılık gösterebilmektedir, Ancak bu giysi modellerinin tümünden değişmesi anlamına gelmemektedir. Çelebi'nin önceden papyon takarken, Tanzimat sonrası takmaması en güzel örnektir. Her tipten farklı oyunlar için tasviri vardır, fakat bir tipten aynı giysi modeliyle farklı oyunlarda görülebilir. Karagöz oyunlarında farklı giysi modeli diye bir şey yoktur, farklı tiptenler vardır. Genellikle her tipten bilindik klasik kıyafetleri olur.

Zenne fotoğraflarında üç ayrı formda giysi türü görülmektedir. Gelenekselleşmiş ferace giymiş Zennelerin yanı sıra, üçetekli entari ve şalvarın üzerine kaftan giymiş ve batı tarzı elbise giymiş üç ayrı tarzda zenne fotoğrafları bir değişim sürecini göstermektedir. Aynı değişim şalvar ve cepkenli çenginin yanında, bele oturan kabarik etekli, göğüsleri açıkta bırakan elbiseler giymiş çengilerin giysilerinde de görülmektedir.

Lale devrinde kadınların dışarı açılmaya başlaması Osmanlı geleneksel giyim kurallarının gevşemesine yol açmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ferace ve yaşmak örtünmeden öte bir giyim süs tarzına dönüşmüştür (Çağman1993; 284). Avrupa ile ilişkilerin arttığı 18. yüzyıldan sonra, batı etkileri iyice hissedilmeye başlamıştır (Gürtuna1999; 200). 19. Yüzyılda yeni beliren kemerler saray kesiminde beli oturan elbiselerin moda olduğunu göstermektedir (Barışta 1983; 57).Giysilerdeki bu değişimin karagöz oyunu tasvirlerinin giysilerine de yansıdığı görülmektedir.

Bebe Ruhi tipteninin diz altına kadar inen dar kesimli şalvar, cepken ve gömlek, Zeybek tipteninin ise diz hizasında şalvar, yelek, cepken ve gömlek giydiği görülmektedir. Tuzsuz'un giysilerinde çoğunlukla şalvar, cepken ve gömlek kullanıldığı, bir fotoğrafta ise etek ve ceket giydiği görülmektedir. Laz'ın pantolon, cepken ve gömlek giyen tasvirlerinin yanında, tiryakinin kaftan şalvar ve gömlek giymiş fotoğrafı, yöresel giyim özelliklerini yansıtmaktadır.

Osmanlı gündelik yaşantısı içinde kullanılan kıyafetlerin Karagöz oyun tiplerinin üzerinde görüldüğünü vurgulayan Karabağ, geniş Osmanlı coğrafyasında farklı etnik kökenden, farklı dinlerden olan insanların kullandıkları kıyafetlerle oyun tipleri olarak perdede kendilerine yer bulduklarını belirtmiştir. Eldeki en eski tasvirlerin giysi özelliklerinin 17. yüzyıla işaret ettiğini, ağırlıklı olarak 18. ve 19. yüzyıl giysilerinin Karagöz tasvirlerinde görüldüğünü, eski “Kar-ı Kadim” denilen oyun örneklerinde, konusunu halk masallarından alan oyunlarda, bu tarz modelleri görmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir.

Frenk’in Avrupalılığını yansıtan, frak, gömlek ve yelek, Arnavut’un bele oturup etek ucuna doğru evaze açılan etek, gömlek ve yelek, Arap’ın da aynı etek, cepken ve gömlek giydiği görülmektedir. Cambazın önü kapalı boğazlı bluz, etek ve dar pantolon, Bolulu’nun etek ucuna doğru genişleyen diz altında entari, Himmet Ağanın ise, pantolon gömlek ve yelek giydiği görülmektedir.

Tablo 9 Karagöz oyunu tasvirlerinin giysi tamamlayıcıları

Tipler	Giysi Formları										
	Şapka	Fes	Bel Kuşağı	Borak Para Çizdani	Puğu	Papyon	Peçe	Başlık	Ayakbağı	Çanak	
Resim 33 Çelebi		x				x			x		
Resim 34 Çelebi		x				x			x		
Resim 35 Çelebi		x				x			x		
Resim 36 Çelebi		x				x			x		
Resim 37 Çelebi		x				x			x		
Toplam		5				5			5		
Resim 38 Zenne								x	x		
Resim 39 Zenne								x	x		
Resim 40 Zenne			x					x		x	
Resim 41 Zenne			x					x		x	
Resim 42 Zenne									x		
Resim 43 Zenne									x		
Toplam			2					4	4	2	
Resim 44 Çengi			x					x		x	
Resim 45 Çengi										x	
Resim 46 Çengi			x					x		x	
Toplam			2					2		3	
Resim 47 Bebe Ruhi	x									x	
Resim 48 Bebe Ruhi	x									x	
Resim 49 Bebe Ruhi	x		x							x	
Toplam	3		1							3	

Tipler	Giyi Formları									
	Şapka	Fes	Bel Kuşağı	Bozık Paça Cüzdanı	Puğu	Papyon	Peçe	Başlık	Ayakkabı	Çarık
Resim 50 Zeybek		x	x							x
Resim 51 Zeybek		x								x
Toplam		2	1							2
Resim 52 Tuzsuz Deli Bekir	x									x
Resim 53 Tuzsuz Deli Bekir		x	x							x
Resim 54 Tuzsuz Deli Bekir		x	x							x
Toplam	1	2	2							3
Resim 55 Laz			x					x		x
Resim 56 Laz			x					x		x
Toplam			2					2		2
Resim 57 Tiryaki		x								x
Resim 58 Tiryaki			x					x		x
Resim 59 Tiryaki			x					x		x
Resim 60 Tiryaki			x					x		x
Toplam		1	3					3		4
Resim 61 Frenk						x			x	
Resim 62 Frenk	x					x			x	
Toplam	1					2			2	
Resim 63 Arnavut		x	x						x	
Resim 64 Arap			x		x				x	
Resim 65 Cambaz		x								
Resim 66 Bolulu Aşçı								x	x	
Resim 67 Himmət Ağa	x		x						x	
Genel Toplam	6	12	16		1	7		12	15	19

Tiplerin aksesuarları onların tipleri ile özdeşleştiği için, oyuna göre tiplerin kıyafet ve aksesuarlarında değişiklik görülmez. Karagöz oyunlarında en çok kullanılan giysi tamamlayıcıları, başlık ve şapkalarıdır. Şapka, serpuş, külah, fes, sarık vb. isimlerle anılan başlıklar, başlığı kullanan kişinin toplum içindeki yerini, sosyal mevkiini göstermesi açısından önemlidir. Tiplerin özellikleri, giydiği elbisenin cinsi, renk kullanımı açısından belirleyicidir. Tipler farklı oyunlarda aynı kıyafetleri ile perdede gelebilirler (Karabaş 2006).

Tablo 9 incelendiğinde; Karagöz oyunu tiplerinin tümünün başında şapka, fes, kavuk gibi giysi tamamlayıcıların kullanıldığı görülmektedir. Çelebinin bütün giysilerini ucu püsküllü fes, papyon, fular ve göğüs cebindeki mendille tamamlaması kişiliğiyle özdeşleşmiş hale gelmiştir. Çoğu halk tiplerinin ayağında çarık olduğu görülürken, Çelebinin şıklığını ayakkabılarla tamamlamaktadır.

Zenne tiplerinde, yapıldığı dönemin özelliğini yansıtan feracelerin üzerine peçe ve şapka kullanılırken, üçetekli entari ve kaftanın üzerine baş-

lık kullanıldığı, peçenin kullanılmadığı görülmektedir. Batı etkisinin hissedildiği elbiselerde ise başlık kullanılmadığı saçların çiçek ve fiyonklarla toplandığı, giysilerle birlikte giysi tamamlayıcılarının da dönemin moda akımından etkilendiğinin göstergesidir. Çengi giysilerinde beli saran kemerlerin kullanılması ve süslü başlıklar önemli giysi tamamlayıcılarıdır.

Hayali Hüseyin Karabağ'da tasvirlerin yapıldığı dönemin giyim özelliklerini taşıdığını belirtmektedir. Örneğin; Tanzimat öncesi Çelebi tipinde kaftan ve sarık görülürken, Tanzimat sonrası pantolon setre ve fesle yer değiştirmiştir. Aynı değişim Tanzimat öncesi Osmanlı saray kıyafetleri giyen zennelerin; Tanzimat sonrası Avrupa tarzı giyimlerinde de görülmektedir. Farklı ustaların, farklı dönemlerde yaptığı tasvirlerde değişiklik olması elbette kaçınılmazdır. Aynı isimle anılan çeşitli tasvirler, aynı ustanın elinden çıkmış bile, olsa zaman içinde farklılıklar göstermiştir. Modanın eski devirlerde bile olsa değişmeyen değişimini de göz önünde bulundurursak, bu farklılıklarla karşılaşmak kaçınılmazdır.

Bebe Ruhi tiplerinde uzun ve kenarlıklı süslü şapkalar kullanılırken, zeybeklerde ucu püsküllü ve renkli uzun fesler kullanılmıştır. Tuzsuz tiplerinde oynadığı oyunun türüne göre başlıklar farklılıklar göstermiş, üzeri sarılarak kavuk havası verilmiş veya ucu püsküllü fesler kullanıldığı gibi, giysiyi tamamlayıcı renklerle süslenmiş şapkalar da kullanılmıştır. Laz tiplerinde yöresel başlıkların, Tiryaki tiplerinde ise çoğunlukla kavuk türünde başlıkların kullanıldığı görülmüştür.

Frenk, giysilerinin tamamlayıcısı olarak fötr şapka ve papyon takarken, Arnavut ucu püsküllü bere tarzında fes, Arap ise geleneksel baş bağlaması olan puşi bağlamıştır. Cambaz ve Bolulu Aşçının mesleklerinin gerektirdiği başlıklar kullanılarak giysi bütünlüğü sağlanmıştır. Kastamonulu olarak da bilinen Himmet Ağanın başında, iri cüssesine rağmen yumuşak huyunu yansıtırcaasına yuvarlatılmış uzun şapkası görülmektedir.

Frenk, Cambaz, Bolulu ve bazı bebe Ruhi tiplerinin dışındaki tiplerin çoğunda bel kuşağı kullanıldığı görülmektedir. Tiplerinin çoğunluğu halkın yaygın kullandığı çarık giyerken, Çelebi, Zenne, Frenk ve etnik kökeni farklı tiplerin çoğunun ayakkabı giymesinin, tiplerin sosyal statülerini ve kişiliklerini vurgulayan özellik olduğu düşünülmektedir.

Giysi modellerinde birçok giysi tamamlayıcısı bulunmaktadır. Erkek tiplerinde daha çok bel kuşağı dikkatimizi çeker. Entari ve kaftan türü giysiler çoğunluktadır. Kadın tiplerinde yani Zennelerde Ferace çok kullanılmaktadır. O dönem ne tür tamamlayıcılar kullanılıyorsa, karagöz tiplerinin giysilerinde de o tür tamamlayıcılar çoğunluktadır. Örneğin, bozuk para cüzdanını hem Karagöz hem de Hacivat kullanır(Mutlu 2006).

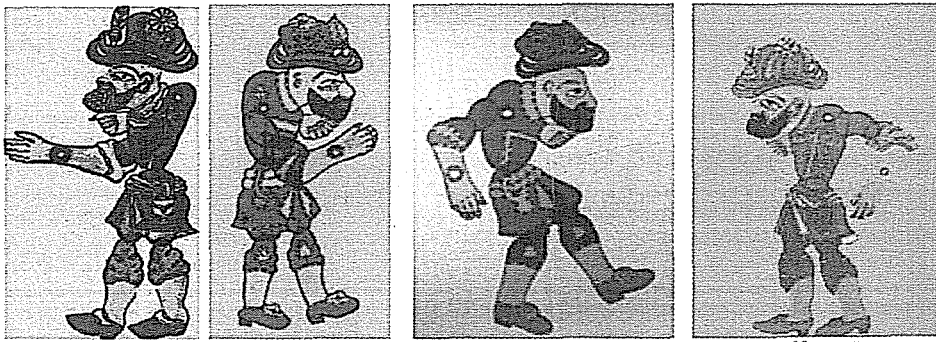
Tablo 10 Karagöz oyunu tasvirlerinin kullandığı aksesuarlar

Tipler	Giyisi Formları										
	Buiston	Sopa	Afyon Çubuklu	Çiçek	Semaşye	Pener	Kılıç	Tutuk	Çulgi	Yalpaze	Bulut
Resim 33 Çelebi				x							
Resim 34 Çelebi					x						
Resim 35 Çelebi				x		x					
Resim 36 Çelebi											
Resim 37 Çelebi				x	x						
Toplam				3	2	1					
Resim 38 Zenne										x	
Resim 39 Zenne					x						
Resim 40 Zenne				x							
Resim 41 Zenne				x							
Resim 42 Zenne										x	
Resim 43 Zenne										x	
Toplam				2	1					3	
Resim 44 Çengi				x							
Resim 45 Çengi				x							
Resim 46 Çengi				x							
Toplam				3							
Resim 47 Bebe Ruhi											
Resim 48 Bebe Ruhi											
Resim 49 Bebe Ruhi											
Toplam											
Resim 50 Zeybek							x				
Resim 51 Zeybek								x			
Toplam							1	1			
Resim 52 Tuzsuz Deli Bekir							x				
Resim 53 Tuzsuz Deli Bekir							x				
Resim 54 Tuzsuz Deli Bekir							x				
Toplam							3				
Resim 55 Laz									x		
Resim 56 Laz									x		
Toplam									2		
Resim 57 Tiryaki			x								
Resim 58 Tiryaki			x	x							
Resim 59 Tiryaki			x							x	
Resim 60 Tiryaki			x	x							
Toplam			4	2						1	
Resim 61 Frenk	x										
Resim 62 Frenk	x										
Toplam	2										
Resim 63 Amavut							x				
Resim 64 Arap											
Resim 65 Cambaz		x									
Resim 66 Bolulu Aşçı											
Resim 67 Himmet Ağa											x
Genel Toplam	2	1	4	10	3	1	5	1	2	4	1

Karagöz oyununda kadınların yüzleri pençeyle örtülmüş, elinde şemsiye ya da oyuna göre bir aksesuar olduğu, erkek tiplerinde ise, mutlaka bir şapka ya da fes olduğu görülür. Çelebi'nin elinde mutlaka bir sopa ya da bir çiçek vardır. Tiplerinin ayakkabılarında mutlaka bir süsleme olur. Oyunlarda en çok kullanılan aksesuarlar; kama, saz, çiçek, yelpaze, sopa, şemsiye, tespih, fener, para kesesi v.b.(Mutlu 2006)

19. Yüzyılın başlarında Osmanlı kadınlarının giysileri geleneksel özelliğini korurken, yeni beğenilere de açık olmuştur. Uzun ve geniş yakalı bol renge feraceler içindeki hanımlar iyice incelen beyaz yaşmaklarına çeşitli oylar eklemiş, ellerine giysileriyle uyum sağlayan küçük şemsiyeler almışlardır(Barıştan 1983; 57). Zenne tiplerinde kullanılan küpe, saç süslemeleri, ellerindeki şemsiye, yelpaze ve çiçekler bu dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Batılılaşma etkisiyle birlikte giysilerin geleneksel çizgilerine yeni aksesuarlar eklenmiş, bunlar her dönem gerektiği şekilde kullanılarak giysilere yansıtılmıştır. Başlığında yaprak motifi olan zennenin, elinde yapraklı çiçek tutması, saç fiyonkla toplanmış zennenin ise elinde yelpaze tutması aksesuarlarla giysilerin uyumuna önem verildiğinin göstergesidir. Çengilerin baş süslemelerinde kullanılan çiçek ve yaprak motifleri de giysileriyle bütünlük sağlamıştır.

Kibar bir İstanbul beyefendisi olarak elinde mutlaka baston, şemsiye fener veya çiçek tutması, eli boş çelebi tipinin bir yanını eksik olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Zeybeğin belinde kılıcı veya tüfeği, Tuzsuzun elinde içki şişesi, kaması veya tabancası olmadan düşünülmemeyeceği gibi, Laz'ın kemencesiz, Tiryaki'nin afyon çubuksuz, bazen da yelpazesiz düşünülmemeyeceği tablo 10'daki verilerden de görülmektedir. Arnavut'un bel kuşağına sokulmuş kamasının, kavgacı ve silahşörlüğü ile tanınmasının nedenlerinden biri olduğu düşünülebilir. Frenk tiplerinin bastonu, Cambaz'ın sopası, Himmet Ağanın baltası en önemli aksesuarlarıdır.

1. Karagöz

2. Karagöz

3. Karagöz

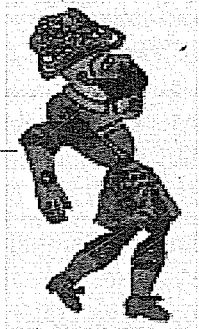
4. Karagöz

5. Karagöz

6. Karagöz

7. Karagöz

8. Gelin Karagöz

9. Davulcu Karagöz

10. Davulcu Karagöz

11. Defli Karagöz

12. Satıcı Karagöz

13. Pehlivan Karagöz

14. Pehlivan Karagöz

15. Sepet Karagöz

16. Süpürgeli Karagöz

17. Bozacı Karagöz

18. Oyuncu Karagöz

19. Katip Karagöz

20. Tulumlu Karagöz

21. Hacivat

22. Hacivat

23. Hacivat

24. Hacivat

25. Hacivat

26. Hacivat

27. Hacivat

28. Hacivat

29. Hacivat

30. Hacivat

31. Hacivat

32. Kahya Hacivat

33. Çelebi

34. Çelebi

35. Çelebi

36. Çelebi

37. Çelebi

38. Zenne

39. Zenne

40. Zenne

41. Zenne

42. Zenne

43. Zenne

44. Çengi

45. Çengi

46. Çengi

47. Bebe Ruhi

48. Bebe Ruhi

49. Bebe Ruhi

50. Zeybek

51. Zeybek

52. Tuzsuz

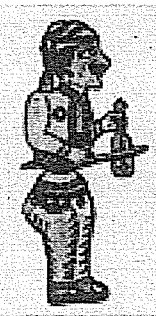
53. Tuzsuz

54. Tuzsuz

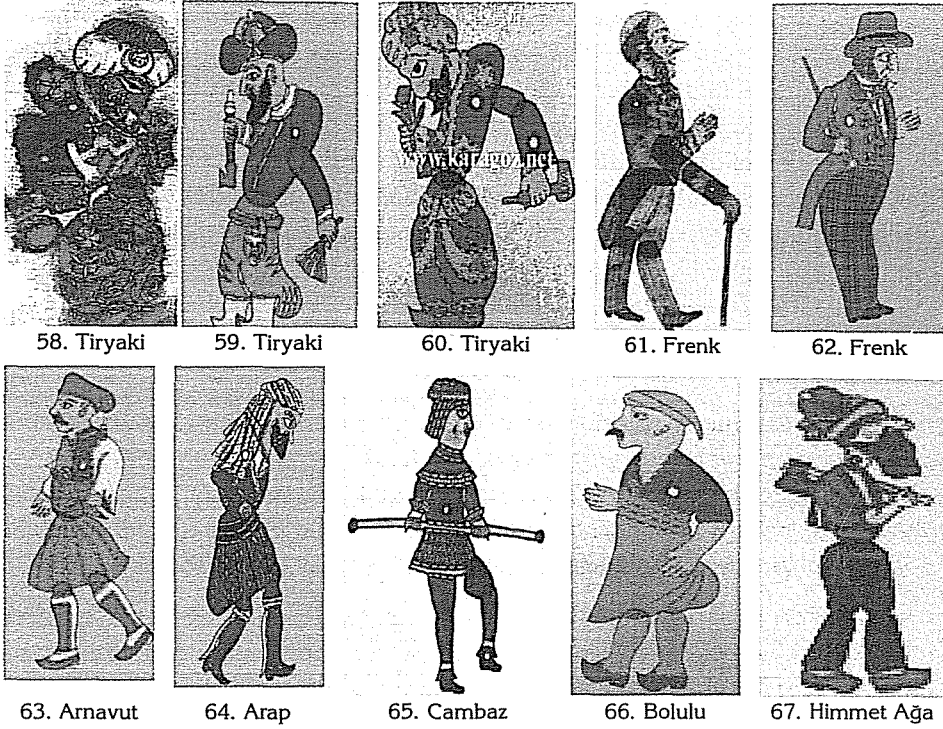
55. Laz

56. Laz

57. Tiryaki

Sonuç ve Öneriler

Gölge oyunu Karagöz'ün asıl tipleri olan Karagöz, Hacivat ve diğer tiplerin giysi fotoğrafları incelendiğinde; giysilerin Osmanlı gündelik yaşantısı içinde kullanılan kıyafetler olduğu, geniş Osmanlı coğrafyasında farklı etnik kökenden olan insanların tiplerinde kendi kıyafetlerini kullandıkları, tasvirlerin kişileştirilmesinde ve tanınmasında kullanılan giysilerin, giysi tamamlayıcılarının ve aksesuarların önemli rol oynadığı görülmüştür. Laz'ın elindeki kemeçenin, Çelebinin elindeki şemsiyenin, Tiryakinin elindeki afyon çubuğunun tipleriyle özdeşleşmiş olması bunun en güzel örneğidir.

Tasvirlerin giysi formlarının yapıldıkları dönemin giysi özelliklerini taşıdığı, aynı ustanın elinden çıkmış aynı tiplerin, yapıldığı döneme göre farklı renk ve biçim özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Tanzimat öncesi kaftan ve sarıklı çelebi tipleri kullanılırken, Tanzimat sonrası pantolon ve fesli çelebi tiplerinin görülmesi, Osmanlı kaftanları giydirilmiş Zennelerin, Tanzimat sonrası batılı giysiler içinde tasvir edilmesi bu etkileşimin örnekleridir.

Karagöz oyununda kullanılan giysi türleri incelendiğinde; Eksen kişiler olan Karagöz ve Hacivat'ın giysilerinde şalvar ve beli bel kuşağıyla toplandı-ğında etek görüntüsü veren uzun ceketler kullanıldığı görülmüştür. Bel kuşaklarına para keseleri takılmış olması ve tiplerle bütünleşmiş şapka takmaları dikkat çekici özelliklerdir. Karagöz tasvirlerinin çoğunda sakal, kol ve diğer kalıpların çevresinin belirlenmesinde kullanılan siyah beyaz renkli kesik çizginin, pantolon ve şalvar kıvrımlarında ve giysi süslemelerinde de kullanıldığı önemli bir özelliktir. Oyunlarda yer alan diğer tiplerin ise, dönemin giyim kuşam özelliklerini ve tiplerin sosyal konumlarını yansıtan ferace, entari, ceket, cepken. şalvar, yelek, gömlek vb. giysi türleri kullanıldığı görülmüştür.

Giysi tamamlayıcıları arasında en çok kullanılanlar, tüm tiplerin başında bulunan başlıklardır. Bu başlıklar şapka, serpuş, külah, fes, sarık vb. isimlerle anılmakla birlikte, giysilerde oldu gibi, dönemin giyim kuşam özelliklerini ve başlığı kullanan kişinin toplum içindeki yerini, sosyal mevkiini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Giysilerde kullanılan renklerin tipin özellikleri, giydiği elbisenin cinsi ve rengi açısından belirleyici olduğu görülmektedir. Sempatik ve yuvarlak hatlı olan Karagöz tasvirlerinde sarı, kırmızı, turuncu gibi sıcak renkler, Karagöze göre hatları daha sivri ve keskin olan Hacivat tasvirlerinde ise yeşil, kirli sarı gibi soğuk renkler yoğunlukla kullanılmıştır. Hacivat tasvirlerinde özellikle kırmızı ve parlak sarı rengin yeşile göre daha az kullanıldığı görülmüştür. Hayalilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerin de çalışma sonuçlarını doğrular nitelikte olduğu görülmüştür.

Somut olmayan kültürel miraslarımızdan biri olan karagöz gölge oyunlarının kaybolmaya ve değişmeye yüz tutmuş geleneksel özelliklerinin araştırılması, korunması ve yaşatılarak gelecek kuşaklara aktarılması için, gerekli çabanın gösterilmesi gerekmektedir.

Gölge oyunu günümüzde sadece ramazan ayında veya özel günlerde çocukların izlediği oyun olmaktan çıkmalı, geçmişte olduğu gibi bu günde, toplumun her kesiminin yaşamının gerçek yanlarını, eleştirici, hicvedici, neşelendirici özelliğiyle topluma aktarmasıyla, kişilerin gerçekleri görmesine, olaylara eleştirel ve hoşgörülü gözle bakmalarına katkıda bulunacaktır. Her şeyden önemlisi kültürel değerlerimize sahip çıkma ve yaşatma çabalarının ulus olma bilincini kuvvetlendireceğine inanmaktayız.

Bir toplumun kültür varlıklarını koruduğu ve yaşattığı sürece geleceğe sağlam ve emin adımlarla yürüyebileceği unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

And, Metin. *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*. İstanbul: İletişim yayınları, 2004.

———. *Türk Tiyatrosunun Evreleri*. Ankara: Erk Matbaası, 1983.

———. *Forum Dergisi*. No:214 Ankara 1963

Akdemir, Gamze. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Ağustos 2003

Ankan, Özden. *Moda Kültür ve Kimlik*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Aykılıç, Savaş. <http://www.tiyatronline.com/geleneksel.html> 2006

Barışta, Örcün. *Osmanlı İmparatorluk Döneminde Genellikle Seçilen İşleme Türleri, İ. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. V. Cilt. Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı. Başbakanlık Basımevi, 1983.

Çağman, Filiz. *Giyim Kışam Kataloğu Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1993. 256–258

Gürtuna, Sevgi. "Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı". *Osmanlı Ansiklopedisi*. c.9 Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999. 190–200.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu. *Türk Dili Dergisi* S. 215 (1969)

Koç, Fatma. "XVI Ve XVII. Yüzyıl Saray Çocuk Giysileri". *Osmanlı Ansiklopedisi* c.9 Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Kudret, Cevdet. *Karagöz*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Kültür ve Sanat 11, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c. 11. 529–533.

Mutlu, Mustafa. *Karagöz-Kukla Gösterileri*. Ankara: Laga, 1999

Okan, Metin. "Geleneksel Türk Tiyatrosu" Yüksek Lisans Bitirme Tezi Danışman: Müjdat Gezen, Müjdat Gezen Sanat Merkezi, 2003.

Sevilen, M. *Türk Klasikleri Karagöz*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990.

Tekerek, Nurhan. *Bursa Halk Kültürü-II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, c. II. Bursa: Uludağ Üniversitesi-Kültür Sanat Kurulu Yayınları, 2005.

www.kameraarkasi.org

www.karagöz.net

www.karagozevi.com

www.karagoz.oyun.com

www.mkutup.gov.tr

<http://www.tiyatronline.com/ygeleneksel.htm>

http://www.turkishculture.org/performing_arts/hacivat.html